

ภูมิปัญญาการทำผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ (บ้านคีรีวง)

ผ้ามัดย้อม

ผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ เป็นการย้อมสีผ้าทั้งผ้าผืนและเสื้อผ้าสำเร็จรูป โดยใช้เทคนิคการมัดหรือพับด้วยวัสดุที่มีความทนทาน เช่น แผ่นไม้ ก้อนหิน แล้วมัดด้วยเชือกฟาง เชือกกล้วย หรือหนังยางให้แน่นเพื่อกันสีซึมผ่าน หลังจากนั้นจึงนำไปย้อมสีธรรมชาติตามต้องการ

สีธรรมชาติ จัดได้ว่าเป็นความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งแหล่งวัตถุดิบธรรมชาติสามารถหาได้จากต้นไม้ที่ให้สีสดใสสวยงาม และหาได้ไม่ยาก เช่น

1. เปลือกต้นเพกา	ให้ สีเขียว
2. เปลือกสมอ	ให้ สีดำ และ สีเขียว
3. เปลือกกรกฟ้า	ให้ สีดำ
4. เปลือกเพกากับแก่นขนุน	ให้ สีกากี้แกมสีเขียว
5. ไม้โก่งกาง	ให้ สีนํ้าตาลแก่ และดำ
6. ลูกมะเกลือ	ให้ สี ดำ
7. ต้นมหากาฬและต้นฝาง	ให้ สีชมพู
8. แก่นขนุน	ให้ สีเหลือง
9. แก่นแกแล	ให้ สีเหลือง
10. ใบหูกวาง	ให้ สีเหลืองอมเขียว
11. ใบมิ่งคุด	ให้ สีส้มกับชมพู
12. ฝักสะตอ	ให้ สีเทา
13. คราม	ให้ สีนํ้าเงิน

เทคนิคการมัดย้อมสีธรรมชาติที่นิยมใช้มี 3 วิธี ดังนี้

วิธีที่ 1 การมัดแล้วพับ เป็นการพับผ้าให้เป็นรูปต่างๆ แล้วมัดด้วยยางหรือเชือก ผลที่ได้คือได้ลวดลายที่มีลักษณะด้านซ้ายและขวามีความใกล้เคียงกัน โดยผ้ามีสีอ่อนด้านหนึ่งและสีเข้มอีกด้านหนึ่ง เพราะหากด้านใดโดนพับไว้ สีก็จะซึมเข้าไปได้น้อย ซึ่งหมายถึงบริเวณนั้นจะมีสีจางลง

วิธีที่ 2 การขยำแล้วมัด เป็นการขยำผ้าอย่างไม่ตั้งใจ แล้วมัดด้วยยางหรือเชือก ลวดลายที่ได้จะเป็นลวดลายอิสระ หรือเรียกว่า “ลายสวยแบบบังเอิญ” การขยำผ้าแต่ละครั้งไม่สามารถควบคุมการทับซ้อนของผ้าได้ ดังนั้นจึงได้ลวดลายที่ซ้ำแบบ

วิธีที่ 3 การห่อแฉั่มมัด เป็นการใช้นำผ้าห่อวัตถุต่างๆไว้ แล้วมัดด้วยยางหรือเชือก ลายที่เกิดจะเป็นลายใหญ่ หรือเล็กขึ้นอยู่กับวัตถุที่นำมามัด เช่น การนำผ้ามามัดด้วยก้อนหินรูปทรงแปลกๆ ที่มีขนาดไม่ใหญ่มากนัก นำมามัดไขว้ไปมา เว้นจังหวะของการมัดให้มีพื้นที่ว่างเพื่อให้สซึมเข้าไปได้ ซึ่งการมัดด้วยวิธีนี้จะเกิดความสวยงามแปลกตากว่าการมัดด้วยวิธีอื่นๆ

กลุ่มมดย้อมสีธรรมชาติบ้านคีรีวง

หมู่บ้านคีรีวง ตั้งอยู่ที่ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นหมู่บ้านหัตถกรรมที่ถูกคัดเลือกให้อยู่ในโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เนื่องจากมีความพร้อมในการรองรับนักท่องเที่ยว เพื่อชมการสาธิตการทำผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นจากฝีมือของชาวบ้านอย่างมีคุณภาพ พร้อมเลือกซื้อสินค้ากลับไปเป็นของฝาก ซึ่งช่วยสร้างรายได้ให้กับชุมชน ชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านคีรีวงมีการรวมกลุ่มหลายอาชีพ ได้แก่ กลุ่มมดย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มสมุนไพร กลุ่มจักสาน และผลิตภัณฑ์ กลุ่มแปรรูปน้ำผลไม้ กลุ่มไวน์และกลุ่มทุเรียนกวน ซึ่งแต่ละกลุ่มจะมีผลิตภัณฑ์ที่ได้รับความนิยมจากผู้บริโภค (<http://nbk29.doae.go.th/kerewong.doc>) โดยในส่วนของกลุ่มผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติคีรีวง เป็นอีกหนึ่งภูมิปัญญาที่มีชื่อเสียงและสามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี กลุ่มคีรีวงเริ่มก่อตั้งเมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2539 ซึ่งเกิดจากแนวคิดและความต้องการของผู้หญิงในชุมชนที่ต้องการมีงานทำนอกเหนือจากการประกอบอาชีพหลัก คือ การทำสวนผลไม้ โดยมีสมาชิกเริ่มก่อตั้งกลุ่มเพียง 10 คน

การเรียนรู้เรื่องการทำสีธรรมชาติของกลุ่ม นอกจากจะได้รับความรู้จากวิทยากรแล้ว กลุ่มยังได้ทดลองทำสีธรรมชาติเองโดยนำพืชที่มีอยู่ในท้องถิ่นเกือบทุกชนิด ที่สมาชิกคิดว่าเป็นพืชที่สามารถให้สีได้มาทดลองด้วยตนเอง มีการศึกษาความรู้เพิ่มเติมเรื่องการพบกระดาษเพื่อนำมาปรับใช้กับการทำผ้ามัดย้อม และเรียนรู้เรื่องการตัดเย็บเสื้อผ้า ตลอดจนศึกษาดูงานจากภูมิภาคอื่นๆ เพื่อนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้มาใช้ในการทำผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติของกลุ่ม

องค์ความรู้ของภูมิปัญญาการทำผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ

อุปกรณ์

- เตาดเผา (ไไร่ควัน) และฟืน
- กะละมังอะลูมิเนียมหรือกะละมังสังกะสี (สำหรับต้มน้ำสี)
- กะละมังพลาสติก (สำหรับล้าง)
- ผ้าฝ้ายสำหรับย้อม
- สารช่วยกัตสี
- ส่วนของพืชที่ให้สีย้อม

- น้ำต่าง

การเตรียมน้ำต่าง ในการทำน้ำต่างของกลุ่มได้เลือกใช้น้ำต่างอยู่ด้วยกัน 2 ชนิด ดังนี้

(1) น้ำต่างซี้้เ้าจากการเผาไม้ยางพาราที่มีอยู่ในครัวเรือนประมาณ 3-5 ลิตร ใส่ลงในน้ำเย็น 20 ลิตรผสมให้ละลายเข้ากันดี ทั้งค้ำคินให้ตกตะกอน รินเอาน้ำใสๆมาใช้ โดยกรองด้วยกระดาษขาวบาง วัดความเข้มข้นของน้ำต่างโดยการใช้มือสัมผัส รู้สึกว่าลื่นเหมือนฟองสบู่ เทใส่อ่างเคลือบแล้วยกขึ้น

(2) น้ำต่างซี้้เ้าจากเปลือกหอยแครงเผา โดยจะต้องเผาจนเป็นสีขาว แล้วนำมาใส่ถุง หลังจากนั้นใช้น้ำเปล่าหยดลงบนเปลือกหอยซึ่งจะทำให้เปลือกหอยแตกตัวออกเป็นผง

การเตรียมน้ำย้อมสีต่างๆ

นำส่วนต่างๆ ของพืช เช่น ใบไม้ เปลือกไม้ แก่น ไม้มาสับ แล้วต้มไว้ประมาณ 5-8 ชั่วโมง ซึ่งพืชให้สีบางชนิดอาจต้องต้มทิ้งไว้ 1 วัน หลังจากนั้นกรองเอาเฉพาะน้ำสีด้วยผ้าขาวบาง แล้วแยกน้ำสีไว้ส่วนหนึ่งและแยกกากไว้ส่วนหนึ่ง เพื่อใช้ในการมัดย้อมต่อไป

สำหรับพืชให้สีที่ทางกลุ่มผ้ามัดย้อมศิริวงศ์เลือกใช้มีดังนี้

- ใบมังคุด ผสมกับสารส้ม ให้สีส้ม แต่หากผสมกับ ซี้้เ้า ให้สีชมพู ใบมังคุดที่ให้สีจะเลือกใช้ ใบสด ใบแห้ง ใบอ่อน และใบแก่ หากเป็นใบมังคุดที่ร่วง ก็จะทำให้สีน้ำตาล

- ใบหูกวาง ให้สีเขียวอมเหลือง
- แก่นขนุน ให้สีเหลืองสด
- ไม้หลุมพอ ให้สีน้ำตาล
- เปลือกลูกเนียง ให้สีน้ำตาลอ่อน
- เปลือกเงาะ ให้สีเทา (หากนอกฤดูกาลจะสั่งซื้อเงาะมาจากประเทศมาเลเซีย)
- ใบเพกา ให้สีเขียวอมเหลือง และเขียวเข้ม
- แก่นฝาง ให้สีม่วง และให้กลิ่นหอม (แต่เมื่อนำไปซึ้กในน้ำต่างทำให้สีจาง)
- ฝักสะตอ ให้สีเทา

หม้อต้มเพื่อเตรียมสีธรรมชาติสำหรับการย้อม

การฟอกผ้า

ผ้าที่เหมาะสมใช้ทำผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ คือ ผ้าฝ้าย ซึ่งก่อนทำผ้ามัดย้อมต้องนำผ้าฝ้ายมาฟอกก่อน โดยนำผ้าไปต้มกับน้ำเปล่า หรือน้ำซี้้เ้าจากไม้ยางพารา (น้ำต่าง) เพื่อชะล้างคราบแป้งและไขมันที่เกาะติดอยู่ในเนื้อผ้า ซึ่งการนำน้ำซี้้เ้ามาใช้เป็นภูมิปัญญาที่ชาวศิริวงศ์ได้รับการถ่ายทอดมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ นอกจากจะใช้น้ำซี้้เ้าจากการเผาไม้ยางพาราแล้ว ทางกลุ่มยังได้ใช้น้ำซี้้เ้าจากเปลือกหอยแครงเผา ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ได้รับคำชี้แนะจากพระอาจารย์ตุ้ม ในขั้นตอนการเผาเปลือกหอยแครงเผาในเตาจะต้องเผาจนเป็นสีขาวแล้ว นำมาใส่ถุง หลังจากนั้นใช้น้ำเปล่าหยดลงบน

เปลือกหอยซึ่งจะทำให้เปลือกหอยแตกตัวออกเป็นผง เมื่อพอกผ้าฝ้ายเสร็จแล้วนำผ้าดังกล่าวมาซักด้วยน้ำเปล่า แล้วบิดพอหมาด เพื่อนำไปมัดลายต่อไป

การมัดลาย

การมัดลายต้องมัดขณะที่ฝ้ายยังเปียกหมาดๆ โดยใช้ก้อนหิน เหยียดูบาท วัสดุที่มีรูปทรงต่างๆหรือไม้ไผ่ที่เหลาเป็นซี่เล็กๆ เป็นตัวสร้างลวดลาย แล้วใช้เชือกฟางหรือยางเส้นมัดเป็นรูปแบบต่างๆ ตามการสร้างสรรคของผู้มัดลาย

ตัวอย่างการมัดลายผ้า

การย้อม

นำผ้าที่มัดลวดลายไว้แล้วไปต้มกับน้ำสีที่เตรียมเอาไว้ ประมาณ 3 ชั่วโมง ต้มโดยใช้เตาไร้คว้น และทุก 1 ชั่วโมงจะต้องนำผ้ามัดย้อมล้างในน้ำต่าง หรือน้ำสนิม หรือน้ำขี้เถ้า หรือน้ำโคลนแดง หรือน้ำปูน แล้วย้อมสีอีกครั้ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของพืชที่ให้สี หรือขึ้นอยู่กับชนิดของน้ำ เช่น น้ำผสมคลอรีนหรือน้ำบาดาล ซึ่งจากการทดลองของกลุ่มพบว่า ผ้าย้อมสีธรรมชาติที่ผ่านการซักด้วยน้ำที่ผสมคลอรีนจะได้สีสดและไม่ตกเช่นเดียวกับการซักผ่านน้ำที่ไหลมาจากเขา เมื่อย้อมเสร็จแล้วนำไปผึ่งในที่ร่ม และเข้าสู่กระบวนการตัดเย็บเป็นผ้าสำเร็จรูป อาทิ เสื้อผ้า ผ้าพันคอ ผ้าปูโต๊ะ หมวก กระเป๋า ผ้าม่าน

ผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติที่ย้อมเสร็จเรียบร้อยแล้ว

ผ้าผัดย้อมที่พร้อมจำหน่าย

การทำตลาด

ผลิตภัณฑ์จากผ้าผัดย้อมสีธรรมชาติ ทางกลุ่มจะนำออกวางขายและแสดงผลผลิตในงานต่างๆ ใช้การประชาสัมพันธ์จากปากต่อปาก จนทำให้เป็นที่ทราบกันทั่วไปว่า ชุมชนศรีวังมีการทำผ้าผัดย้อมสีธรรมชาติ ประกอบกับผ้าผัดย้อม ใช้สีจากพืชธรรมชาติ ไม่ก่อให้เกิดผลเสียใดๆ จึงทำให้คนสนใจและนิยมซื้อผ้าผัดย้อมไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งกลุ่มลูกค้ามีทั้งภายในประเทศ และ ส่งขายไปยังต่างประเทศ ซึ่งได้แก่ ประเทศอังกฤษ และญี่ปุ่น ซึ่งสร้างรายได้ให้กับสมาชิกกลุ่มได้ดี

วิธีและกระบวนการถ่ายทอดความรู้สู่ผู้อื่น

ในกระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องการผัดย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มจะใช้วิธีในลักษณะของรุ่นพี่สอนรุ่นน้อง มีทั้งบอกเล่าและทำให้ดูเป็นตัวอย่าง ซึ่งปัจจุบันกลุ่มผัดย้อมสีธรรมชาติถ่ายทอดความรู้เรื่องการผัดย้อมสีธรรมชาติให้แก่กลุ่มหรือบุคคลที่มีความสนใจศึกษาดูงาน โดยเปิดกลุ่มให้เป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำผ้าผัดย้อมสีธรรมชาติ ตลอดจนสาธิตกรรมวิธีการผัดย้อมในงานต่างๆ

คุณธรรม จริยธรรม จรรยาบรรณ คติ ความเชื่อ และคำสอน

หลักสำคัญที่ใช้ในการดำเนินการกลุ่ม คือ การที่คนเราจะมาอยู่ร่วมกันได้ ต้องมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่อิจฉาต่อกัน ร่วมแก้ปัญหาส่วนตัวและส่วนรวม ปฏิบัติตนตามกฎของกลุ่มอย่างเคร่งครัด ซึ่งเป็นการวางรากฐานที่สำคัญในการทำงาน ในการดำเนินงานของกลุ่มบางครั้งไม่ได้คำนึงถึงเรื่องรายได้เป็นปัจจัยสำคัญ แต่จะคำนึงเพียงว่าการที่ได้ทำงานร่วมกันที่กลุ่มทำให้มีการพูดคุยและช่วยเหลือกัน สิ่งนี้ถือเป็นความสุขที่มีค่ามากกว่าเงิน

บุคคลหรือกลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอด/สืบทอด

- กลุ่มหรือบุคคลที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ ประกอบด้วยกลุ่มคนต่างๆ ดังนี้
    - กลุ่มนักเรียน โรงเรียนไทยรัฐวิทยาคม ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา ซึ่งปัจจุบันมีการบรรจุเป็นหลักสูตรท้องถิ่น และเป็นการส่งเสริมให้เด็กนักเรียนมีรายได้เสริมจากการทำผ้าผัดย้อม
    - นักเรียน นักศึกษา บุคคลทั่วไป (เข้ามาศึกษาดูงาน)
- สำหรับกลุ่มคนที่จะเป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาการทำผ้าผัดย้อมในอนาคต ส่วนใหญ่จะเป็นลูกหลานของสมาชิกกลุ่ม เนื่องจากมีโอกาสเรียนรู้และสัมผัสกับการทำผ้าผัดย้อมในชีวิต

รางวัลหรือผลงานที่ได้รับ

1. ได้รับรางวัล SVN AWARD เป็นกลุ่มเครือข่าย ธุรกิจ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกลุ่มธุรกิจชุมชนที่มีผลงานดีเด่นจากการระดมพลังชุมชน สร้างองค์กรธุรกิจที่เอื้ออาทรต่อกัน มีลักษณะพึ่งตนเองเป็นแบบอย่างที่ดีกับองค์กรอื่นๆ ประจำปี 2545

2. ได้รับการคัดสรรเป็นผลิตภัณฑ์ระดับ 5 ดาว ผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ ประเภท ผ้าคลุมไหล่ ตามโครงการคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ OTOP Product Champion ปี 2547

3. เป็นองค์กรที่มีผลงานดีเด่น จังหวัดนครศรีธรรมราช ด้านส่งเสริมอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประจำปี 2549

4. ได้รับการคัดเลือกเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ เป็นผู้อนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประจำปี 2549